

VAl Onderzoeksdag 15.11.2023

Verslag

Door Sophie Bresseleers

Voormiddag

Het is een zonnige ochtend die 15 november. In de Blauwe zaal van De Singel verwelkomen Eva Weyns (VAi Kenniscentrum) en Kaat Verdickt (VAi Collectie) ons op de allereerste onderzoeksdag van het Vlaams Architectuurinstituut (VAi). Deze onderzoeksdag gaat uit van het Kenniscentrum en de Collectie en ambieert om de uitwisseling tussen het VAI en het onderzoeksveld te versterken. Tijdens het welkomstwoord lichten Eva en Kaat kort de werking van het expertisecentrum en van de collectie architectuurarchieven toe. Belangrijk om te weten is dat het VAI Kenniscentrum niet archiveert, maar wel advies geeft over cultureel erfgoed en steun geeft aan onderzoekers. Zo kan je er bijvoorbeeld terecht voor de registratie van een onbekend archief. Maar ben je er ook welkom om raad en advies te vragen bij een onderzoek. De VAI Collectie beheert meer dan 200 architectuurarchieven, goed voor 5000 lopende meter aan archiefstukken. Naast het architectuurarchief heeft de Collectie ook een architectuurbibliotheek en beantwoorden zij al jouw vragen over de verschillende aspecten van de collectie.

Onderzoek en datareeksen

Tine Poot (VAi), consultant ontwerp, leidt ons verder de voormiddag in. De eerste sessie staat in het teken van datareeksen. Hoe worden ze geregistreerd? En hoe worden ze ingezet voor onderzoek?

1. De VAI Archiefhub – Een krachtige tool voor onderzoek naar de geschiedenis van de ontworpen omgeving van Vlaanderen en Brussel - Wim Lowet (VAi)

Wim Lowet is digitaal strateeg bij het VAI. Hij dompelt ons onder in de wereld van de VAI Archiefhub. Sinds 2006 werkt het VAI aan een onderzoeksdatabank over de geschiedenis van de ontworpen omgeving in Vlaanderen en Brussel. Tot begin dit jaar gebeurde dit via het platform ODIS. Daarnaast registreert VAI de eigen collectie via een archiefbeheersysteem dat wordt ontsloten op de website collectie.vai.be. Deze verdeeldheid werkt niet handig, daarom voegde het VAI beide platformen samen tot de VAI Archiefhub. Dit heeft verschillende voordelen. Zo kunnen alle collega's samenwerken in hetzelfde systeem. Daarnaast kunnen alle gegevens gemakkelijk gelinkt en geregistreerd worden. Ook kunnen trefwoordlijsten afgestemd worden per thema. Het VAI deelt zijn data nog steeds met grote platformen zoals ODIS en de Inventaris Onroerend Erfgoed. Zo blijft er toch kennisbestuiving tussen verschillende databanken.

Toch stoot het ontsluiten van data ook op limieten. Voorbeelden hiervan zijn auteursrechten en privacy. Zo is het niet toegelaten om persoonsgegevens van nog levende personen te publiceren. Daarom wordt er nu onderzoek gedaan naar nieuwe modellen zodat ook deze limieten verschoven kunnen worden.

Wim sluit af door ons een glimp te geven van de toekomst van de VAI Archiefhub. Zo zal de informatie over de archieven in andere bewaarinstellingen gepubliceerd worden en wordt er ingezet op het koppelen met andere databanken. Inhoudelijk zal er meer beeldmateriaal uit de collectie online geplaatst worden.

2. Vormgeving naar waarde leren schatten. Belgische documentatiereeksen over vormgeving vanaf 1958 - Bram De Maeyer (VAi)

Bram De Maeyer start zijn verhaal met een exemplaar van 'Het repertorium van de architectuur in België' in de hand. Dit naslagwerk bestaat uit 700 lemma's. Een van de limieten van dit repertorium is dat het bijdraagt aan canonvorming. Daarnaast is gender hier ook duidelijk een issue. Het grootste deel van de lemma's behoort toe aan de blanke man.

Voor vormgeving bestaat dergelijk repertorium niet. Er gebeurde al wel een aanzet maar men stoot op dezelfde limieten. Het VAI en het Design Museum Gent pakken het anders aan. Zij willen vormgevingserfgoed in kaart brengen op micro-en macroniveau. Dit betekent dat er gefocust wordt op het individu maar ook op een doorsnede van bepaalde tijdperiodes. Op deze manier wil men het canon overstijgen en een ecosysteem aan onderlinge connecties blootleggen. Hiervoor is zeer veel bronnenmateriaal nodig. Vanuit drie documentatiereeksen en twee archieven (Interieur biënnale Kortrijk en Archief Design Vlaanderen) werden duizenden actoren geregistreerd. Een moeilijkheid bij het onderzoeken van de documentatiereeksen is dat de reeksvormers deze reeksen vormden op basis van een eigen agenda of werkwijze. Bram toont ons twee documentatiereeksen die zij gebruiken voor de registratie van actoren in het vormgevingslandschap.

A. Nationaal Documentatiecentrum voor de Kunstambachten (NDK)

Het ministerie van Middenstand en Expo 58 willen de informatie over vormgevers op Expo 58 en hun oeuvre centraliseren. Professor Adelbert Van de Walle is hier een spilfiguur in. Hij schrijft proactief personen en organisaties aan om materiaal te verzamelen en doet dit op eigen houtje tot zijn pensioen in 1974. Op deze manier stelt hij een documentatiereeks van 1400 unieke dossiers samen.

B. Moniek Bucquoye

Moniek was een belangrijke expert in de designwereld. Voor haar werk wou ze snel aan veel informatie komen. Daarom besloot ze een eigen documentatiereeks uit te bouwen. Deze documentatiereeks bestond uiteindelijk uit 1900 unieke dossiers. 60% van deze dossiers gaan over producenten. Vanuit deze dossiers kwam veel informatie vrij over onder andere de vestigingsplaats van de producenten maar ook over hun disciplines.

Met dit onderzoek werd duidelijk wat voor krachtig instrument documentatiereeksen kunnen zijn. Er werden 7400 unieke dossiers geregistreerd. Zo werd een onderbelicht deel van het vormgevingslandschap in Vlaanderen en Brussel in kaart gebracht.

3. Documentatiereeksen in de praktijk. Bronnengids Interieurontwerp België - Benoît Vandevort (KU Leuven)

In de architectuurgeschiedenis in België wordt over het algemeen weinig nadruk gelegd op de betekenis van gespecialiseerde interieurontwerpers. Daarom werken KU Leuven, U Antwerpen en VAI momenteel aan een overzicht van het beschikbare bronnenmateriaal van de discipline interieurarchitectuur. Dit met als doel om toekomstig onderzoek te faciliteren door onderzoekers de weg te wijzen naar archieven. Ook moet de bronnengids bewaarinstellingen bewust maken van welke archieven er op dit moment bewaard worden.

In zijn onderzoek naar actoren en bronnenmateriaal vertrekt Benoît Vandevort vanuit bronnen waarin actoren figureren. Dit kan een documentatiereeks zijn, een archief of bijvoorbeeld het Wiki Women Design-project. De bedoeling is om uiteindelijk tot een lijst van actoren te komen waarin systematisch gerefereerd wordt naar archieven en documentatiereeksen. Maar de finale lijst is niet het resultaat van neutrale info. Deze lijst opmaken is uitdagend want criteria zijn nooit systematisch te controleren. Maar het doel is dan ook niet de

volledigheid van de lijst. Uiteindelijk moet de bronnengids dienen als een doorverwijzing naar archieven en documentatiereeksen.

Onderzoeksmethodieken en architectuurarchieven

Kaat Verdickt (VAi), hoofd collectie, introduceert de volgende twee sprekers. Deze presentaties lichten een tipje van de sluier over de veelzijdigheid die architectuurarchieven te bieden hebben. Elk onderzoek is anders maar dat zijn de antwoorden die archieven genereren ook.

1. Wat zie ik nu eigenlijk? - Nancy Van Landeghem (MUSA)

In het centrum van Antwerpen, verscholen in het midden van een bouwblok, ligt de huiskapel van het Hof van Immerseel. Deze kapel wordt ook wel de Bourgondische kapel genoemd. Dit omwille van de kleurrijke muurschilderingen met Bourgondisch thema. Ook was bekend dat het Hof van Immerseel nauwe contacten onderhield met het Bourgondisch Hof. In 2022 doen Nancy Van Landeghem, Marjolein Deceuninck en Begga Vermeulen vooronderzoek voor de restauratie van de muurschilderingen. Tijdens het onderzoek stoten ze op verschillende raadsels. Er wordt gezocht naar antwoorden ter plekke maar ook in de architectuurarchieven van het VAi. Nancy licht enkele methodieken van het onderzoek uit.

Om te beginnen wordt er in situ onderzoek gedaan. Ze doen schademetingen en brengen opmerkingen in beeld. Zo komen ze er achter dat er rond de muurschilderingen een blinkende rand lijkt te zitten. Alsof het stickers zijn. Om destructief onderzoek te vermijden, gaan ze op zoek in de architectuurarchieven. Hieruit kunnen ze onder andere afleiden dat sommige schilderingen op archiefbeelden niet meer overeenkomen met de huidige situatie. Ook zijn sommige kleuren veranderd. Dit wijst op eerdere restauraties. Uit een briefwisseling uit 1926 kunnen ze afleiden dat er inderdaad een eerdere restauratie plaatsvond. In de brief uit de schrijver zijn zorgen over de restauratietechniek die de restaurateur hanteert. Zo zou hij met een stofzuiger de murenschilderingen stofzuigen maar blijkt de achtergrond broos te zijn en opgezogen te worden. Dit verklaart het 'stickereffect' van de schilderingen. De achtergrond werd opnieuw geschilderd. In de jaren 1970 werd besloten de achtergrond weg te halen en de schilderingen te fixeren met een soort vernis.

Dit onderzoek beeldt mooi uit hoe de restauratiegeschiedenis evolueerde. Vroeger bleek het beeld belangrijker dan de materialen. Deze tendens is vandaag omgedraaid. Ook toont het hoe restauratie nooit eenzijdig kan zijn. De verschillende fases uit de geschiedenis kunnen zodanig door elkaar lopen dat teruggaan naar één fase onmogelijk is. In dit geval wordt het bewaren van de huidige toestand dus de prioriteit.

2. Pioneering Practices. Ontwerpcultuur in Vlaanderen tussen 1960-70, ontwerptaal en ontwerpproces op basis van architectuurarchieven - Laura Lievevrouw (KU Leuven)

Laura Lievevrouw is doctoraatstudent aan de KU Leuven. Via casestudies bestudeert ze architectuurarchieven om inzicht te krijgen in de vertaling van sociaal geëngageerde architectonische concepten naar een concreet ontwerp. Vandaag doet ze dit vanuit de tekening als ontwerptool. Ze legt ons twee casestudies voor: Westrand in Dilbeek en Gasthuisberg in Leuven. Beide ontwerpprocessen zijn sterk verweven met de sociale en politieke context van de jaren 1960 en 1970.

A. Westrand , Dilbeek

In de jaren 1970 wint vrije tijd aan belang. Dit leidt tot een explosie aan culturele centra. Laura duidt aan dat ze het archief van architect Alfons Hoppenbrouwers niet kon inkijken omdat het niet geïnventariseerd was. Daarom maakt ze een deal. In ruil voor toegang tot het archief, zal zij het archief inventariseren. Inventarisatie en onderzoek lopen samen. Dit doet ze onder andere door foto's te nemen en een tijdlijn te maken maar ook door de bibliotheek naast het archief te leggen. Ze gaat op zoek naar de informatie die een architectuurtekening kan genereren. Door de ontwerpnotities naast de tekeningen te leggen komt ze tot waardevolle informatie. Een belangrijk aspect in het cultureel centrum Westrand is bijvoorbeeld de afstand tussen de verschillende functies. De afstand moet ontmoetingen faciliteren, niet alleen tussen de bezoekers maar ook tussen de bezoekers en de verschillende thema's die in het centrum samenkomen.

B. Gasthuisberg, Leuven

Ook hier was de zoektocht naar het juiste archief een onderzoek op zich. Via een medewerker van het ontwerp, kwam Laura bij het archief van Gasthuisberg zelf terecht. De tekeningen in het archief zijn sterk verschillend met de situatie in situ. De typologie legt de talenstrijd uit die periode bloot. Maar ook de zoektocht naar menselijke architectuur komt naar boven. Uit de tekeningen blijken eindeloze opties mogelijk te zijn.

Laura concludeert dat de creatieve interpretatie van tekeningen kunnen dienen om architectuurgeschiedenis te schrijven.

Namiddag

Sessies

In de namiddag worden we uitgenodigd om deel te nemen aan twee van de zes parallelle sessies rond inhoudelijke uitdagingen bij architectuurarchieven en onderzoek. Als verslaggever neem ik een kijkje bij alle sessies.

1. Kunstmatige intelligentie voor architectuurhistorisch onderzoek en collectiebeheer - Olivier Van D'huynslager (Design Museum Gent), Wim Lowet (VAi), Tino Mager (Rijksuniversiteit Groningen)

Kunstmatige intelligentie als toepassing in architectuur- en kunsthistorisch onderzoek en collectiebeheer. Het is mogelijk! Aan de hand van enkele voorbeelden worden wij meegenomen in de wereld van dit krachtig instrument. Verschillende toepassingen passeren de revue, zoals het herkennen van objecten en gebouwen op foto's, het herkennen van collectie-objecten en een classificatie volgens dominante kleurenpatronen. Belangrijk bij dit soort van projecten is de samenwerking tussen historici en technische profielen.

Ook het eigenaarschap van de algoritmes en de data is een aandachtspunt. Veel AI-modellen zijn gebaseerd op gepubliceerde content op het web. Deze data is over het algemeen heel westers, mannelijk en gecanoniseerd. De kwaliteit van de trainingsdata voor de modellen is dus een grote verantwoordelijkheid. We moeten ons er bewust van zijn dat AI een instrument is.

2. Handle with care, handle with thought. Omgaan met 'heikel erfgoed' - Francis Carpentier (CIVA) en Kaat Verdickt (VAi)

Hoe ga je om met heikel erfgoed? Bij onderzoek in architectuurarchieven komen soms moeilijke vraagstukken naar boven. Deze moeten dan met grote zorg benaderd en gepresenteerd worden. Aan de hand van enkele archiefstukken en de vragen errond, bespreken Kaat Verdickt en Francis Carpentier enkele thema's zoals inclusie, gender en meerstemmigheid. Zo beheert de collectie van het VAI bijvoorbeeld nog maar slechts vier vrouwelijke archiefvormers. Deze afwezigheid uit zich niet alleen in de archieven zelf, maar ook in de onderzoeks aandacht. Projecten zoals Wiki Women Design brachten hier reeds beweging in. Volgende stap is het onderzoek naar vrouwelijke ontwerpers via contextualiserende literatuur, het refereren naar archieven en het op zoek gaan naar verborgen archieven van vrouwelijke ontwerpers.

3. Een model voor maquettes? - Chloë Van Gelder & Gwenny Dhaese (VAi) en Greet De Saedeleer (Object Care)

De maquette is een bijzonder en belangrijk onderdeel van de architectuurarchieven. Zij vormen echter een complex vraagstuk voor conservering. De verschillende materialen hebben elk een eigen manier van conservatie nodig. In deze sessies krijgen we hands-on tips en een demonstratie van verschillende technieken.

4. Behind the Scenes: onderzoek vanuit de praktijk als basis voor de tentoonstelling UTA#6 Marcel Raymaekers, pionier in circulaire architectuur - Lionel Devlieger (UGent)

Lionel Devlieger neemt ons mee op een interactieve rondleiding door de tentoonstelling *UTA#6 Marcel Raymaekers, pionier in circulaire architectuur*. Hij vertelt ons hoe een onderzoek naar het hergebruik van bouwmaterialen leidt tot een ontmoeting met Marcel Raymaekers. Hij blijkt naast verkoper ook ontwerper te zijn. De Queen of the South in Genk blijkt één van zijn vele kleurrijke projecten. Zijn oeuvre is niet geïnventariseerd. Zo start het verhaal en het onderzoek naar Marcel Raymaekers met als eerste resultaat een tentoonstelling en een boek.

5. Exotisering en dekolonisatie: uitdagingen voor erfgoed en archieven - Stefaan Grieten (VAi)

Architectuur mag niet onbesproken blijven in de context van culturele dekolonisatie. Stefaan Grieten onderzoekt deze kwestie rond architectuur en architectuurarchieven. Hij begeleidt ons in deze presentatie aan de hand van het Boekenbergpark in Deurne waar kort voor 1805 een uitzonderlijke Chinese toren verrees. Voor de aankoop van Boekenberg door de stad Antwerpen, was het domein in privéhanden. De toenmalige tuin had een Anglo-Chinese opzetting. Het doel van de tuin is het verwijzen naar andere culturen en continenten. De verwijzingen in deze tuin zijn het toonbeeld van clichés, zoals de Chinese toren. Deze doet dienst als observatorium met onderaan een chinoiserie. Zo'n Chinese toren is in die tijd een prestigeproject dat zichtbaar moet zijn van ver. Het is het sleutelstuk voor het elitaire karakter van het domein. De toren wordt afgebroken, enkel de Chinoiserie blijft nog over. Over de strekking van dit domein is veel erfgoed verdwenen want dit soort erfgoed is vatbaar voor verwaarlozing. Het is altijd essentieel het snijpunt te benoemen en ons bewust te zijn van de rol van het bouwkundig erfgoed.

Round-up

Dirk van den Heuvel (TUDelft) neemt ons op sleeptouw tijdens de round-up van deze onderzoeksdag. Hij schetst een beeld van de hedendaagse situatie betreffende architectuurarchieven. Nieuwe technologie zoals die van de VAI Archiefhub creëren een nieuwe plek in de kennisindustrie. Daarnaast zorgt technologie er ook voor dat het maken van een eigen archief/verzameling gemakkelijk wordt. Hierbij haalt Dirk zijn gsmtoestel uit zijn broekzak en toont het aan het publiek. Hij wijst ons ook op het belang van onderzoek omdat het heden het verleden een nieuw perspectief biedt. Want hedendaagse vragen kunnen via het archief nieuwe antwoorden bieden.

Belangrijk vond Dirk de kennisproductie bij heikele onderwerpen, wat aan bod kwam tijdens twee sessies in de namiddag. Objectiviteit is als archivaris belangrijk. Maar wat is objectiviteit en hoe kan je dit valideren? Kennisvalidatie wordt steeds belangrijker. Maar wiens kennis wordt er doorgegeven? Ook bij de opkomst van AI blijft dit belangrijk omdat de trainingsmodellen voor deze algoritmes geschreven worden door mensen.

Dirk sluit af met de nadruk op het belang van de materialiteit van het archief. Het is een belangrijke drager van kennis, en één die aan belang zal toenemen, in deze tijden van digitaal werken.